

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAPILAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE ERMENİ MESELESİNİN DOĞUŞU, GELİŞMESİ

Ahmet GÜNDÜZ*

MİSYONER KİMDİR: Genellikle Hıristiyanlığı yaymak için gayret gösteren görevli kişilere misyoner denilmektedir¹. Bugün dünyanın bir çok yerinde faaliyet gösteren misyoner teşkilâtının kuruluşu, zamanımızdan çok öncelere kadar gitmektedir. İlk misyonerlerin Havariler olduğunu söylemek mümkündür². Tereddütsüz iddia edebiliriz ki her misyoner; kimin, hangi devletin hesabına çalışıyorsa o devletin siyasi, iktisadi ve kültürel hakimiyetinin tahakkukuna memur, ajandır ve misyonerlerin cümlesi istisnasız “İSLAM DÜŞMANI”dır. Şu husus da kesinlikle bilinmelidir ki, misyonerlerin hedefi hem dini, hem de emperyalisttir.

Emparyalizm, yani bir milletin diğer bir milleti kendi menfaatları yolunda sömürmesi hâli, hep misyonerlerin çalışmaları neticesidir. Afrika'da faaliyet gösteren bir İngiliz misyonerine ihtiyar Afrikalı'nın söylediği şu söz ne kadar mânidardır: “Siz memleketimize geldiğiniz zaman sizin mukaddes kitabınız, bizim de toprağımız vardı. Şimdi ise bizim kitabımız, sizin de toprağımız var”.

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAPILAN MİSYONER ÇALIŞMALARI

a) **İngiliz Misyonerleri:** İngiliz misyoner teşkilâtlarının Osmanlı Devleti'yle ilgisi 18. asrın ortalarına doğru Moravya kilisesinin çalışmalarıyla başlamıştır. Kilise, İran mecusilerini, Mısır kiptilerini ve Habeşistan halkını Hıristiyan etmek için çok uğraşmış, asrın sonuna kadar devam eden bu uğraştan bekleneni alamamıştır. Fakat İngiliz emperyalizminin Osmanlı Devleti için tehlikeli olmaya başladığı asır olan 19. asırda, dünyanın en güçlü misyoner teşkilatlarından C. M. S.'yi kurarak, istila etmeyi:

* Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitim Bölümü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

¹ Osman Cilacı: Hıristiyanlık Propagandası ve Misyoner Faaliyetleri, Ankara, 1982, s. 10.

² Osman Cilacı; s. 7.

düşündüğü ülkelerde faaliyete geçirmiştir. Osmanlı egemenliği altındaki İslâm ülkelerini Türk yönetimine karşı kullanmak, İslâm birliğini bozmak ve müslüman ülkelerinde Hıristiyan propagandası yapmak için kısa zamanda 28 milyon kitap bastırılmış, özellikle o zamanlar birer Türk ülkeleri olan Mısır ve Filistin ile ilgilenmiş, ayrıca Hindistan'a da yatırım yapmıştır. 1882'de Bağdat ve Musul'da çalışacak bir Türk-Arap misyonu oluşturuluyordu. C. M. S.'nin 1993 raporlarına göre Ortadoğu'da 141 misyoner, 183 yerli yardımcı, 3 muhabir, 75 okul, 4600 talebesi vardı.

b) Amerika Misyonerleri: Amerikan Bord şirketi bugün olduğu gibi, o zamanda modern imkanlarla çalışan çok güçlü misyoner örgütüydü. Yalnız Hıristiyanlığın yayılması amacını gütmüyor; Hıristiyanlaştırma politikası, tıpkı İngiliz C. M. S. teşkilâtında olduğu gibi ikinci plânda kalıyordu. Asıl hedef siyasi hakimiyet ve kültür emperyalizminin zafere ulaşmasına yardımcı olmaktı. 19.asrın sonlarına doğru Osmanlı-Türk Devleti'nin yıkılışına hızla yaklaştığı bir asır olduğu ve 19. yy. boyunca Fransa, İngiltere, Almanya ve Rusya coğrafyadan kazanacak Türkiye'yi yağmalamak için çeşitli planlara sahip buldukları ve Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaki toprakların jeopolitik önemi düşünüldüğünde, misyoner faaliyetlerinin ardındaki siyasi hedefi anlamak hiç de zor olmayacaktır. Yine bu asır ABD'nin Ortadoğu'ya sızmayı denediği ve Ortadoğu Politikası oynamaya heveslendiği bir dönem olması bakımından da Amerikan misyoner teşkilâtının siyasi emeller taşıdığını ortaya koymaktadır. Ancak Osmanlı Devleti sınırları içinde çalışmalarını sürdüren İngiliz, Amerikan, Fransız misyoner örgütleri, yıkılması planlanan Türk Devleti'nin himayesindeki azınlıklar üzerinde nüfuz kurabilmek için zaman zaman birbirleriyle de mücadele etmiş, bu mücadele bazen Ortodoks, bazen Protestan, bazen de Katolik mezheplerinin kavgaları şeklinde gerçekleşmiştir. Şu ülkenin misyoner teşkilâtı, Osmanlı Devleti içindeki şu azınlığı Türk Devleti aleyhine kullanmak istemiştir, biçiminde kesin bir formül ortaya konamamakla beraber, genel olarak şöyle bir sonuca varılabilir:

- 1- Rus misyoner örgütleri; Balkan ülkeleri ve Doğu Anadolu'da Ermeniler üzerinde
- 2- İngiliz C. M. S.; Arap ülkeleri ve Ermeniler'i
- 3- Amerikalılar; Ermeniler'i
- 4- Fransızlar; Kuzey Afrika ülkelerini

Osmanlı Devleti'nden koparmak için uğraşmışlardır. Rusya, İngiltere, Fransa ve ABD arasında şiddetli bir nüfuz mücadelesi olduğu halde, bu devletler, müşterek Hıristiyanlık idealinde müslüman Türk'e karşı tek cephede savaşabilmişlerdir.

19. ASIRDA OSMANLI TOPRAKLARI ÜZERİNDE MİLLETLER MÜCADELESİNİN GÖRÜNÜMÜ

19. asırda Osmanlı Devleti hakimiyetinde bulunan milletler (azınlıklar) üzerinde genel olarak şu şekilde bir mücadele vardı.

1) Rusya: Doğu Anadolu'yu, İran Azerbaycanı'nı ve özellikle Boğazları almak istemekteydi. Boğazlar Akdeniz'in; İran Azerbaycanı, Doğu Anadolu ve Basra Körfezi'nin, dolayısıyla Hint Okyanusu'nun yolunu açacak, böylece Hint Okyanusu'ndaki İngiliz sömürgelerinden Ruslar da faydalanacaklardı. Bu amacı gerçekleştirmek için Doğu Anadolu'da yaşayan Hıristiyan Ermeniler üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır.

2) İngiltere: Hindistan Ovu, bütün Güneydoğu Asya'daki menfaatlerini korumak için Türk egemenliğindeki Mısır ve Suriye'yi Süveyş Kanalı'nı kontrol altında tutmak istiyordu. Ayrıca Hint Okyanusu'ndaki İngiliz çıkarlarının korunması için Basra Körfezi'ne ve bugünkü Irak'a hakim olması gerekiyordu.

3) **Fransa:** Kredi politikasıyla Osmanlı Devleti'ni etkiliyor, Orta Asya yollarını kontrol ettiği için Mezopotamya'ya inmek ve Akdeniz ticaretini de Lübnan ve Suriye'ye yerleşerek korumak istemekteydi. Aynı bölge üzerinde Almanya'nın da iddiası vardı.

4) **Avusturya:** Batı Trakya'dan Ege Denizi'ne ulaşan bir Balkan koridoru açmak arzusunu gütmekteydi.

Osmanlı Devleti ile bu dönemde ancak kültürel ilişkiler kuran ABD, daha önce de belirttiğimiz gibi açıkça Ermeniler ile ilgileniyordu. Alman-İngiliz, Alman-Fransız, İngiliz-Rus menfaatleri çoğu yerde çatışmasına rağmen, bütün bu devletler önce Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmanın hesaplarını yapıyorlardı. Bu devletlerin hedeflerine ulaşmak için kullanabilecekleri araçlardan biri DİN, diğeri ise EĞİTİMDİ³.

OSMANLI SINIRLARI İÇİNDEKİ ERMENİLER'İN DURUMU:

Ermeniler'e Osmanlı Devleti'nin her yerinde rastlamak mümkündü. Ancak Anadolu'da en fazla buldukları iller Van, Bitlis, Erzurum, Harput, (Elazığ), Diyarbakır ve Adana idi. Fakat hiçbir yerde Türkler'e nazaran nüfus çoğunluğunu teşkil etmiyorlardı. En kalabalık oldukları yerlerde bile nüfusun 1/3'ünü meydana getirmektedirler. Hiçbir yerde nüfusun çoğunluğunu teşkil etmedikleri gibi mezhep yönünden de Gregoriyan, Katolik ve Protestan mezheplerine ayrılmışlar, ayrıca aralarında büyük bir mücadele de vardı. Rumlar, Bulgarlar, Sırlar ve diğer Hıristiyan topluluklar gibi Türk Kültürü dışında Milli kültürlerini muhafaza edememişler ve bir çok yönden de Türkleşmişlerdi. Çoğunluk Türkçe konuşmaktaydı. Doğu Anadolu'da kasaba ve köylerde yaşayan Ermeniler genellikle çiftçilik, yerli endüstri ve ticaretle uğraşırlardı. Şehirlerde yaşayanları ise iç ve dış ticaret, sarraflık, kuyumculuk, bankerlik, müteahhitlik gibi işlerle uğraşırlardı. Ermeniler ayrıca askerlik yapmazlar, bunun yerine hafif bir vergi verirlerdi. Osmanlı Devleti'nin Ermeniler'e güveni o kadar fazla idi ki bunlara, "**Millet-i Sadıka**" ve "**Şarkı Söyleyen Millet İsyân Etmez**" sözü söylenmeye başlanmıştı. Ayrıca Ermeniler'e önemli görevler verilmesinde bir sakınca görülmemekteydi. Bir çok Ermeni birinci sınıf devlet adamı olarak hizmet etmiş; önemli mevkilere getirilmişti. Bunlar arasında vali, müfettiş, elçi, hatta bakan, paşa oğlanları dahi vardı⁴.

Ermeniler, Türk Milleti ile bütünleştiği halde neden isyanlar çıkarmaya ve hem kendilerini, hem de Türk Milleti'ni huzursuz etmeye başlamışlardır?

ERMENİ MESELESİ'NİN DOĞUŞ SEBEPLERİ

Ermeni olaylarını hazırlayan sebeplerin, Protestan misyonerlerin Osmanlı memleketlerindeki çalışmaları ile başladığı kabul edilebilir. Protestan misyonerlerinin etkisidir ki; Ermeniler, kendilerini yavaş bir varlık olarak görmeye ve tanımaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışabilmek için Fransa ve Avusturya, katoliklerin; Rusya, Ortodoksların koruyucusu durumunu takınmışlardı. Bu üç devlet, özellikle 1840'tan sonra Suriye ve Lübnan'daki müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında meydana gelen olaylardan faydalanarak sözde mezhepdaşlarını korumak bahanesi ile nüfuslarını kuvvetlendirmek istediler, İngiltere de aynı amaçla mezhep bakımından himaye kurmak istedi ise de böyle bir himayeden faydalanacak bir protestan topluluğu

³ Nejdet Sevinç; **Ajan Okullar**, İstanbul, 1975, s. 24-48.

⁴ Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi; C. III, Kasım 5, Ankara 1978, s. 596-600.; Enver Ziya Karal; **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 596-602.

yoktu. İngiltere önce böyle bir topluluk yaratma yolunu tuttu. Evvela Osmanlı Devleti'nden izin alarak Kudüs'te de bir protestan Kilisesi'nin yapımına başladı; 1842'de bunu tamamladı. İngiltere, Almanya ve Amerika'dan getirilen protestan misyonerler, İngiliz konsoloslarını desteği sayesinde, para ve daha başka menfaatler sağlamak suretiyle başka din ve mezheplerde bulunan halkı protestan yapmaya başladılar. Protestan mezhebine katılan halkın büyük çoğunluğu Ermeniler'di. Ayrıca İngilizler, Anadolu ve İstanbul'da açmış oldukları okul ve kolejlerde Ermeniler'e **İnsan Hakları ve Milliyetçilik** prensipleri konusunda dersler verdiler, duygularını tahrik ettiler. Böylece İngiltere'de diğer devletler gibi Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışabilecek fırsatını bu sayede bulmuştur.

Fakat doğuda bir Ermeni probleminin ortaya çıkarılmasında önce de söylenildiği gibi baş rolü Rusya oynamıştır. Rus emperyalizmi; İstanbul ve boğazlara hakim olmak, Akdeniz ve Basra Körfezi'ne inmek için çalışmalarının büyük bir bölümünü bir Ermeni problemi yaratmaya ayırmıştır. Böylece Ruslar Ermeniler'i kendi gayeleri uğruna kullanmaya başlamışlardır. Tıpkı, tarihin her devresinde kullanıldığı görülebilecek diğer milletler gibi...

İngilizler'in Ermeni meselesine kapılmasının sebebi ise; Rusya'nın bu politikasını kuşku ile karşıladığından dolayıdır. Çünkü Rusya sıcak denizlere indiği zaman, İngiltere'nin menfaatları bozulacaktı. Bu yüzden Ermeniler için çalışmış, bunu kısmen Hıristiyanlık gayreti ile fakat daha çok kendi çıkarları için, yani bağımsız bir Ermenistan'ın Rusya'nın ilerlemesine engel olacağı ve kendi menfaatlarının bulunduğu yerler ile Rusya arasında tampon bölge oluşturma düşüncesiyle yapmıştır⁵.

AMERİKAN EMPERYALİZMİNE BİR ÖRNEK: GAZİANTEP

1817 tarihinde Gaziantep'te bir tek misyoner yoktu. Türkiye Ermenileri ile meşgul olan Amerikan Bord misyonerleri, ilk defa 1818'de bu şehre gelmiş, 1819 tarihinde yerleşerek çalışmalarına başlamışlardır. 1848 tarihine gelindiğinde ise Gaziantep'lilerin "**Amerikan Hastanesi**" dediği, aslında esas adı "**Azarsah Simith Hastanesi**" kurulmuş, daha sonra da Amerikan Tıp Fakültesi ve Ermeni azınlık okulları açılmıştır.

Amerikan misyonerlerinin Antep'e gelmelerinden önceki durumları şu şekilde idi. "**Gaziantep Ermenileri bütünü ile Türk kültürü benimsemişlerdi. Adetleri, görenekleri, dilleri Türkler'ininkinin aynı idi. Hepsi Antep şivesiyle Türkçe konuşurdu. Konuşurken bir Ermeni'yi herhangi bir Türk'ten ayırmak mümkün değil gibi idi. Ancak Türkler "Ağam", Ermeniler ise "Gülüm" diye karşısındaki insana hitap ederlerdi. Hiçbir Ermeni, Ermenice bilmezdi. Kiliselerinde bile ibadetlerini, vaazlarını Türkçe yaparlardı**"⁶.

Devletin hakim unsuru olan Türkler'in bir basım evi yokken, Amerikan Bord misyonerleri devrin en modern matbaasını 1931'de kurduktan sonra, 12 yıl içerisinde 40.000 adet Türkçe İncil bastırıp dağıtmışlardır. İlk misyonerlerin Gaziantep'e gelmesinden sonra Ermeniler'i teşkilatlandırarak, bunları bilinçli hale getirmek için, şehirde açılan okulları şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1) **Amerikan İlkokulu:** Okul mevcudu 1900'de 290'a yükselmiştir.
- 2) **Amerikan Kızlar Okulu:** Her yıl 100 genç kızla meşgul olmuştur.
- 3) **Amerikan Erkek Koleji:** Mevcudu 1886'da 600'e yükseltilmiştir.

⁵ Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi; a.g.e., s. 596-600.

⁶ Ali Nadi Öner; Gaziantep Savunması, İstanbul 1969., s

4) **Amerikan Kız Koleji:** Mevcudu 1890'da 150'ye yükselmiştir.

5) **Amerikan Orta Okulu:** Mevcudu 1890'de 846'ya yükselmiştir. Bunlardan 475'i erkek, 71'i kız öğrencidir.

6) **Amerikan Tıp Fakültesi:** Her dalda yüksek öğrenim yapmıştır. Türk eczacılar Gaziantep'te ancak 1920'lerde çalışmaya başlarken, 19. asrın son çeyreğinde küçük bir kasaba olan Gaziantep'te 9 tane Ermeni eczacısı faaliyet göstermekteydi.

7) **Amerikan Yetim Evi Okulu:** Ermeni ilkokullarına öğretmen yetiştiren bu okulun mevcudu 1912'e 68'e yükselmiştir.

Bunlardan başka Amerikan özel okulları da Antep'te faaliyettedirler. Bu okullar:

a) **Mis. Harris Erkek Çocuk Yetimhanesi:** 400 mevcutlu.

b) **Mis. Travis Erkek Çocuk Öksüzler Yurdu:** 400 mevcutlu.

c) **Mis. Formen Kız Çocuk Yetimhanesi:** 350 mevcutlu.

d) **Genç Hıristiyanlar Derneği.**

e) **Mis. Kellini Şefkat Yuvası:** 1000 mevcutlu.

f) **Mis. Bilgili Yuvası:** 260 mevcutlu.

Bu çalışmalar yavaş yavaş semeresini vermeye başlamış ve Ermeniler kendi okullarını kurmaya başlamışlardır. Bu okulları kuruluş tarihlerine göre şu şekilde tasnif edebiliriz:

ADI	KURULUŞ TARİHİ:
1- Nersisyan Milli Okulu	1847
2- Herespisyan Okulu	1849
3- Nizipliyan Tankara Okulu	1853
4- Hayganuşyan Okulu	1876
5- Ohannes Okulu	1880
6- Ermeni Yetim Okulu	1882
7- Atanaktan Okulu	1884
8- Vartanyan Okulu	1885
9- Gırtasiras Okulu	1896
10- Kırstoros Okulu	1896
11- Misyan Okulu	1900
12- Osamnasiras Okulu	1902
13- Meşrupyan Okulu	1904
14- Kilise Okulu	1904
15- Losavoricyan Okulu	1905
16- Lostiyan Okulu	1910
17- Losavoriçyan Okulu	1910

Bir azımlık için bu kadar okulun ne mânâ ifade ettiği açıktır. Devletin hakim unsuru Türkler'in 1881 tarihinde, bir yetimhane olmak üzere ancak iki okulları var iken, gayri müslimler, biri Fakülte olmak üzere tam yedi okula sahip bulunmaktadır.

1872 tarihinde Antep'te 47.599 Türk, 9.799 Ermeni, 34 Amerikalı, 544 Yahudi bulunmaktadır. 9.799 Ermeni'nin 3,34 Amerikalı'nın 5 okulu ve bir tane de Amerikan Hastanesi vardır⁷.

Bütün bu çalışmalar sonucunda Ermeniler örgütlenmeye başlamış, geleceğe yönelik bir takım hesaplar yapmaya başlamışlardır. Ermeniler'i isyana sevk eden sebepler sadece bu çalışmalarla kalmayıp, isyan etmelerini değişik şekillerde açıklayanlarla da vardır. Meselâ;

⁷ Nejdet Sevinç; a.g.e., s. 54-57.

- 1) 1789 Fransız ihtilalindeki fikirlerin Ermeniler'i etkilemesi;
- 2) Osmanlı Devleti'nden ayrılmak isteyen Ermeniler'e, daha önce Balkanlar'daki Hıristiyan unsurların örnek teşkil etmesi,
- 3) Osmanlı Devlet yönetiminin bozulması⁸;
- 4) Ermeni Devlet isyanlarının Şark Meselesi'nin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olduğu söylenebilir⁹.

Yapılan sistemli çalışmalar ve zamanın şartlarının uygunluğu sonucunda, Ermeniler'in desteğiyle başlıca faaliyet merkezi olan ilk Ermeni dernekleri kurulmaya başlanmıştır. Mesela, sözde Kilikyalılar'ı kalkındırmak amacıyla 1860'da evvela bir "Hayırsever Cemiyeti", daha sonra da "Fedekarlar Cemiyeti" kuruldu. 1870-1880 yılları arasında Van'da "Ararat", Muş'ta "Mektep sevenler Şarklı", Adana bölgesinde "Kilikya Cemiyetleri" kurulmuş ve bu dernekler 1880 yılında "Ermeniler'in Birleşik Cemiyeti (Miyasiyal Enimenokyan Hoyatısı)" ismi altında birleştirilmiştir. Yine aynı zamanlarda Rusya'ya dayanılarak ve onun koruyuculuğunda Van şehrinde "İttihat ve Halas", "Karahaç Cemiyeti", "Milliyetperver Kadınlar Cemiyeti", "Şara-yı Ali" ve daha sonra bunun adı değiştirilerek "Müdafaa-i Vatandaşlar Cemiyeti", İstanbul'da "Ermeni Vatanpeverler Cemiyeti", 1890 yılında ise yine İstanbul'da "Yıldırım (Şant) ihtilalci Derneği" ve "Kurban" isimindeki diğer bir derneği faaliyete geçirmişlerdir¹⁰.

Bu derneklerin kurucuları genellikle Türkiye Ermenileri'nden çok, Kafkasyalı Rus Uyruklu Ermeniler'di. Mesela Kurban Derneğinin kurucusu Kafkasyalı Pakrat Navarasatyan adlı bir Ermeni doktoruydu. Ve dernek çalışmalarını Tiflis'ten yönetiyordu. Bütün bu derneklerin amacı; Doğu Anadolu vilayetlerinde okullar açmak ve böylece gençleri aydınlatmaktı. Osmanlı hükümeti ise bu bakımdan derneklerin örgütlenmesini hoşgörür ile karşılıyor ve bunları Ermeni vatandaşların tabii bir hakkı olarak görüyordu. Dernek ve örgütlerin devlet çıkarlarına aykırı bir tutum içine gireceklerini sanmıyordu. Ancak kurulan bu iki dernek daha sonra dış memleketlerden gördükleri yardımlar ve kışkırtmalarla Ermeniler'i Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandıran nüveleri oluşturmuşlardır.

Ermeni tarihinde önemli iki ihtilal komitesi vardır. Bunlardan birincisi Hınçak (Çan sesi), ikincisi ise Taşnaksutyun'dur. Hınçak komitesi, aslen Kafkasya Ermenileri'nden olan Rus uyruklu Avedis Nazarbeg ile karısı Maro ve Kafkasyalı diğer öğrenciler tarafından kurulmuştur. Taşnaksutyun'un kuruluşu ise şu şekilde olmuştur: Hınçak komitesi bir ara kendi içerisinde liderlik mücadelesine başlayınca, bu durumu hoş görmeyen bazı elemanları Turuşak (Bayrak) isminde bir gazete çıkararak durumu eleştirmeye başladılar ve sonra da bir dernek kurdular. Bu kurdukları komite-derneğe Taşnaksutyun (ki bu dernek Ermeni Cemiyetleri ittifakının Taşnak-Sagan, Taşnaksutyunu'nun çekirdeği olmuştur) adı verilmiştir.

Komitenin parolası neydi? "**Türk'ü her yerde ve her türlü şartlar altında vur, öldür; gericileri, sözünden dönenleri, Ermeni hafiyelerini, hainleri yok et, öğ al**". Komite; aydın, yetişmiş genç kitlelere dayanıyor, hürriyet, bağımsızlık düşüncelerini yayıyordu¹¹. Rusya, İngiltere, Amerika ve Fransa devletleri tarafından yapı-

⁸ Süleyman Kocabaş; Ermeni meselesi nedir, ne değildir? İstanbul 1983, s. 18-28.

⁹ Bayram Kodaman; Şark Meselesinin Işığı Altında Sultan II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası, Elazığ, 1982, s. 161.

¹⁰ Necla Başgün; Türk-Ermeni İlişkileri, Ankara, 1980, s. 34.

¹¹ Gencl Kurmay Yayınları; Belgelerle Ermeni Sorunu, Ankara, 1983, s. 73-89.

İlan teşkilâtlanmalar sonucunda Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde teşkilatlı ayaklanmalar, sultan II. Abdülhamit'in saltanat yıllarına rastlamaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda imzalanan **Ayestefanos Anlaşması'nın 16. maddesine** göre ve bu anlaşmanın yerine tekrar imzalanan **Berlin Anlaşması'nın 61. maddesinde**, zamanın büyük devletleri Doğu Anadolu'da vilayet-i Sitte (ki bu iller Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Sivas ve Diyarbakır) adı verilen bu altı ilde Osmanlı Devleti'nin ıslahat yapmasını sağlamaya çalıştılar. Her iki anlaşmada etkili olan Ermeniler'dir¹². Fakat Sultan II. Abdülhamid, **Doğu'da bir ıslahat yapmaktansa ölmeyi tercih ederim daha iyi**, diyerek ıslahatları yapmaması üzerine Ermeniler, Osmanlı tarihinde Ermeni isyanları diye bilinen isyanları çıkarmışlar ve Anadolu'yu baştan aşağı kana bulamışlardır.

Ermeniler yapmış oldukları bu isyanlarda büyük-küçük, genç-yaşlı demeden rastladıkları herkesi öldürmeye ve böylece Türk soy kırımını yaparak az olan nüfuslarını azınlık durumundan kurtarıp çok göstermeye çalışmışlardır. Müslüman Türk insanını öldürürken de adam gibi öldürmemiş, çeşitli işkenceler yapmışlardır. Mesele; diri diri duvarlara, ağaçlara çivi ile çakmak, yere sırt üstü yatırarak elleri ve kolları bağlı biçimde karnı veya göğsü üzerinde ateş yakmak, kadınlara ise akla gelebilecek her türlü tecavüzdən ve hamile kadınların karnının deşilmesine kadar her türlü melaneti işlemişlerdir¹³.

Ermeniler'in bu isyanları 27 Mayıs 1915 tarihine kadar devam etmiştir. Osmanlı Devleti 1914 yılında I. Dünya Savaşı'na girdiği zaman, Ermeniler'in Doğu Anadolu'da iç isyan çıkarılması ve ayrıca Ruslar'ın lehine casusluk yapmaları üzerine, dönemin hükümeti olan Sait Halim Paşa hükümeti, Ermeniler'i, Türk devletlerinin menfaatları doğrultusunda, ülkenin İç ve Güney bölgelerine sevk edecek bir kanun taslağı hazırlığı yapmış ve 27 Mayıs 1915 tarihli "**Sevkiyyat Kanunu**" çıkarmıştır. Sevkiyyat Kanununun 2. maddesine göre; "**Ordu ve müstakil Kolordu ve Fırka kumandanları, icabat-ı askeriyye mebni veya casusluk ve hiyanetlerini hissettikleri kura (köyler) ve kasabat (kasabalar) ehalisini münferden veya müctemian diğer mahallelere sevk ve iskan ettirebilirler**".

Devlet bu kanuna dayanarak Doğu Anadolu'da bulunan Ermeniler'i buldukları yerden alarak diğer bölgelere tehcir, yani zoraki göç ettirmiştir. Bu göç esnasında Ermeni halkından bir kısmı soğuk veya sıcaktan ölebilmişlerdir. Bu noktada Ermeniler tekrar dünya kamuoyunu Türkler aleyhine çevirerek "**Türkler Ermeniler'i katlediyor**" diyerek, bütün dünyanın aleyhte bir tutum takınmasını sağlamışlardır.

Sonuç olarak Ermeni meselesi, Ermeniler'in ortaya çıkardığı bir mesele olmayıp; Avrupa, Rus ve Amerikan emperyalizminin koloniyalist bir faaliyeti olarak oluştuğu sunî bir meseledir. O günkü şartlar altında, şartların ve bir takım faaliyetlerin sonucu olarak isyan etmişlerdir ve üzülerken belirtmeliyiz ki, bu isyanlarda huzursuz olan, insan kaybına uğrayan ne Avrupa, ne Rusya ve ne de Amerika olmuştur. Ermeniler, Manş Denizi'ni aşip gelen İngiliz emperyalizminin, Okyanusları aşip gelen Amerikan emperyalizminin ve Kafkaslar üzerinden gelen Rus emperyalizminin gerçek amaçlarını göremeden isyan etmişler; Türk Milleti ve Ermeni milleti durumdan büyük zararlar görmüştür. Türk ve Ermeni milletleri bazı konularda menfaatları çakışsa bile, komşu olmaları hasebiyle birbirleriyle iyi geçinmek zorundadırlar.

¹² Bayram Kodaman; a.g.e., 178.

¹³ Kadir Mısıroğlu; *Moskof Mezalimi*, İstanbul, 1972, s. 345-368.